

Repliek

naar aanleiding van: 'The Dutch bulk carrying traffic to Elbing in the Seventeenth Century (1585-1700): the narrowing of the Mother Trade door Jonathan Israel

J.THOMAS LINDBLAD

Het is de hoop en wens van elke samensteller van een bronnenpublicatie dat het boek ook daadwerkelijk gebruikt zal worden door andere historici. De hier besproken bronnenpublicatie, *Dutch entries in the Pound-toll registers of Elbing 1585-1700*' verscheen in 1995 en heeft nu al de weg gevonden naar tenminste een goed onderlegde gebruiker. Ik durf er niet mijn hand voor in het vuur te steken dat Jonathan Israel al de ruwe gegevens via Internet heeft gedownload. Toch kan zijn recensie-artikel, waarin hij aanstipt hoe zowel de overzichtstabellen als de afzonderlijke waarnemingen gebruikt kunnen worden, dienen als uitgangspunt voor verdere speurtochten door de geïnteresseerde historicus. Dat is een hele geruststelling. Het is ook een goede zaak dat de verstrekte informatie onmiddellijk is ingezet om de historiografische discussie over *bulk* tegenover *rich* in de handel van de Republiek gedurende de zeventiende eeuw nieuw leven in te blazen

De bronnenpublicatie betreffende de Nederlandse handel op Elbing in de zeventiende eeuw heeft een driedelig doel. Ten eerste, de ontsluiting van de oorspronkelijke informatie uit het archief te Gdansk. Ten tweede, het aanreiken van een machine-leesbare versie van het grootste deel van de informatie in de vorm van databestanden gevoegd bij de gedrukte publicatie. Ten derde, een demonstratie van het type analyse dat op deze gegevens kan worden losgelaten, compleet met samenvattende tabellen en voorlopige bevindingen. Israel gaat vooral in op het laatstgenoemde doel.

Hij kan zich niet vinden in de uitkomsten van deze nog altijd voorlopige analyse. Hij meent zelfs dat er andere conclusies uit deze gegevens getrokken hadden moeten worden. In dit verband ziet hij ook een schone kans om commentaar te leveren op een geheel andere publicatie van mijn hand, te weten een artikel dat opgenomen is in de door Davids en Noordegraaf geredigeerde bundel uit 1993 over de economie van de Republiek ten tijde van de Gouden Eeuw 2. Het is nog niet opportuun om in detail in te gaan op alles wat Israel te berde brengt. Deze summierere repliek dient vooral om aan te geven op welke punten verwarring c.q. verschil van mening bestaat.

i De volledige titelbeschrijving luidt: J. Th. Lindblad with the assistance of F. C. Dufour-Briët, ed., *Dutch entries in the Pound-toll registers of Elbing 1585-1700* (Rijks Geschiedkundige publicatiën, Grote Serie 225; The Hague: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1995, xxix + 499 pp., ISBN 90 5216 0619).

2 J. Th. Lindblad, 'Foreign Trade of the Dutch Republic in the Seventeenth Century', in: K. Davids, L. Noordegraaf, ed., *The Dutch economy in the Golden Age. Nine studies* (Amsterdam, 1993) 219-249.

Ik denk dat het belangrijk is om een onderscheid te maken tussen drie dingen:

- 1) de tegenstelling tussen de handel van de Republiek op de Oostzee in het algemeen en het specifieke geval van de handel op Elbing;
 - 2) de tegenstelling tussen oostwaartse en westwaartse handelsstromen, dat wil zeggen tussen enerzijds Nederlandse uitvoer naar Elbing en anderzijds Nederlandse invoer uit Elbing;
 - 3) de tegenstelling tussen 'bulk' en 'rich trade' in de handel van de Republiek.
- Ieder van deze tegenstellingen verdient afzonderlijke aandacht.

Elbing kan dienen als een 'case study' die het algemene patroon van de handel op de Oostzee bevestigt. Dat vinden Israel en ik allebei maar om verschillende redenen. Volgens Israel liep de handel op Elbing in de zeventiende eeuw achteruit evenals de handel op de Oostzee in het algemeen. Volgens mij vertoonde de handel op Elbing een zekere continuïteit op de lange termijn evenals het geval was met de handel op de Oostzee in het algemeen. Dit wordt beweerd in het hoofdstuk getiteld 'Analysis of Dutch shipping and trade with Elbing', een gedeelte van de bronnenpublicatie dat per slot van rekening niet meer dan 40 van de in totaal 500 pagina's van het boek beslaat. Kortom, veel in deze discussie draait om de vraag hoe we de algemene ontwikkelingslijn in de handel op de Oostzee zien, in het bijzonder de graanhandel in de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Weinigen zullen betwisten dat de aanvoer van graan uit de Oostzee in de zeventiende eeuw terugliep. In mijn zojuist genoemde bijdrage aan de bundel van Davids en Noordegraaf stel ik alleen dat de achteruitgang minder steil was dan vaak is gedacht. Hoe zeer het beeld van een steile en dramatische achteruitgang sinds Faber post heeft gevat in de historiografische traditie moge blijken uit de gezaghebbende synthese van De Vries en Van der Woude die overigens na mijn artikel verscheen. De Vries en Van der Woude maken het meest mogelijke van de achteruitgang door het niveau rond 1700 te vergelijken met de opzienbarende piek in de jaren veertig van de zeventiende eeuw³. Mijn artikel, daarentegen, vergelijkt een gemiddelde berekend over de gehele tweede helft van de zeventiende eeuw met het gemiddelde van de eerste helft van de eeuw. De achteruitgang komt dan neer op 10 %⁴. Israel lijkt overtuigd te zijn van de juistheid van deze methode maar is er ook evenzeer van overtuigd dat de achteruitgang echt dramatisch was. Het is dus een kwestie van interpretatie: Is een achteruitgang van 10 % veel? Israel vindt van wel terwijl ik blijf aarzelen hoewel ik me er terdege van bewust ben dat de achteruitgang van de graanhandel een bron was van grote zorg onder tijdgenoten.

Israel en ik zijn allebei onder de indruk van de dynamiek in de Nederlandse handel op Elbing maar onze conclusies lopen uiteen omdat we naar verschillende zaken kijken. Israel laat de uitvoer van graan uit Elbing naar de Republiek voor wat ze is en

3 J. de Vries, A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 483.

4 Lindblad, 'Foreign Trade', 236, 243.

richt het zoeklicht op de Nederlandse uitvoer naar het Oostzeegebied; bij hem stort de handel eerst in om vervolgens een herstel te beleven dankzij een succesvolle heroriëntatie. Ik besteed minder aandacht aan de Nederlandse uitvoer naar Elbing, althans waar het gaat om het zoeken naar de dynamiek in het onderlinge handelsverkeer, en kijk des te meer naar de uitvoer van graan uit Elbing naar de Republiek. Rogge nam toe met 22 % tussen de late zestiende en de late zeventiende eeuw, tarwe met 51 %, gerst met maar liefst 200%⁵. Dit valt moeilijk te rijmen met wat Israel omschrijft als 'a substantial overall decline structurally, competitively, relatively and, above all, absolutely in the Dutch bulk carrying traffic to the Baltic' (hiervoor ...).

Het is zonder meer juist dat het vervoer van bepaalde goederen in de Nederlandse handel op Elbing verminderde in de loop van de zeventiende eeuw. Dit gaat zeker op voor haring, zout en Rijnse wijn in de Nederlandse uitvoer naar Elbing (maar niet voor Franse wijn hetgeen Israel lijkt te suggereren). Het gaat ook op voor andere goederen dan graan in de Nederlandse invoer uit Elbing zoals teer, pek en vlas (maar niet voor wol). Maar dat is eigenlijk minder relevant aangezien de granen in mijn optiek de hoeksteen vormden van het handelsverkeer tussen de Republiek en Elbing in de zeventiende eeuw.

Deze bewering valt in tweeën uiteen:

- 1) Granen overheersten de westwaartse stroom van goederen in de Nederlandse handel op Elbing;
- 2) De westwaartse stroom van goederen was belangrijker dan de oostwaartse stroom in de handel tussen de Republiek en Elbing.

De overheersing van granen blijkt uit de samenstelling van de Nederlandse invoer uit Elbing. De totale waarde van de drie voornaamste granen (rogge, tarwe, gerst) is veel hoger dan de waarde van andere goederen dan graan, voornamelijk teer en pek, in elk van de vier subperioden die de bronnenpublicatie bestrijkt (1585-1600, 1601-1625, 1653-1655, 1685-1700⁶). Bovendien was er, zoals gezegd, weinig of geen sprake van een daling in de fysieke hoeveelheden van het vervoerde graan, dat wil zeggen wanneer uitgedrukt in lasten in plaats van in geld. Het jaarlijkse gemiddelde volume van de uitvoer van rogge en gerst was hoger in de jaren 1685-1700 dan in ieder van de drie overige subperioden die de bronnenpublicatie bestrijkt; bij tarwe lag het gemiddelde voor de late zeventiende eeuw nauwelijks onder dat van de jaren 1653/1655⁷.

Granen overheersten dus in de Nederlandse invoer uit Elbing en in fysiek opzicht bleef de graanhandel op peil. Dit brengt ons wel in problemen met het totale laadvermogen van de bij deze handel betrokken schepen. Het aantal schepen bleef ongeveer hetzelfde over de gehele periode zodat veranderingen in het totale laadvermogen alleen veroorzaakt kunnen worden door veranderingen in de gemiddelde grootte van

5 Lindblad, *Dutch Entries*, 421.

6 *Ibidem*, 433.

7 *Ibidem*, 431.

de schepen. Israel beweert dat er een verschuiving optrad in de loop van de tijd naar schepen met een thuishaven in Friesland of de Waddeneilanden hetgeen impliceert kleinere schepen; hierdoor zou dan het totale laadvermogen in de vaart op Elbing moeten afnemen.

Ik kan Israels argumentatie niet met empirische gegevens weerleggen maar slechts opmerken dat het totale laadvermogen moeilijk sterk kan gaan dalen zolang het fysieke volume van de voornaamste goederen op peil blijft.

Maar dit alles doet er niet toe wanneer al onze aandacht uitgaat naar de oostwaartse handel, de uitvoer van de Republiek naar Elbing. Ik ben minder geneigd dan Israel om dat te doen. Helaas laat de informatie over de waarde van de handel geen systematische vergelijking toe tussen uitvoer en invoer; het was al moeilijk genoeg om de waarde van de afzonderlijke goederen binnen dezelfde handelsstroom op één lijn te krijgen. We moeten ons dus verlaten op de fysieke hoeveelheden. Israel bestrijdt niet dat vele schepen, die naar Elbing voeren, alleen ballast aan boord hadden, bijvoorbeeld dakpannen. Dit feit alleen verraadt voor mij de beweegreden om überhaupt handel met Elbing te drijven: men ging er naar toe om graan te halen. Israel geeft verder zelf toe dat Elbing alleen een lokale markt bood voor het Oostpruisische *Oberland*. Met andere woorden, Elbing vormde niet in eerste instantie een interessante afzetmarkt voor goederen van de Hollandse stapelmarkt maar diende als leverancier van Nederlandse invoer, in het bijzonder granen.

De controverse tussen 'bulk' en 'rich trade' in de handel in de Gouden Eeuw heeft reeds de nodige aandacht gekregen in de literatuur. Die discussie hoeft hier niet te worden herhaald. Ik volsta met de constatering dat Israels voorkeur voor 'rich trade' in het handelssysteem van de Republiek in het algemeen ook nadrukkelijk aanwezig is in zijn beschouwingen over de handel op Elbing. Hij slaagt er in al in de late zestiende eeuw sporen van 'rich trade' in de Elbingse invoer uit de Republiek te vinden. De dynamiek in de handel op Elbing is voor hem juist het vermogen om over te schakelen van 'bulk' naar 'rich trade'. Daardoor nam ook het deel van de 'rich trade' in de invoer uit Elbing steeds meer toe. Het zijn veelal aardige voorbeelden maar bij elkaar gaat het niet om indrukwekkende hoeveelheden. Israels herhaalde waarschuwing tegen overmatige aandacht voor de 'bulk trade' lijkt me minder op zijn plaats in het geval van een afzonderlijke en relatief kleine Oostzeehaven als Elbing dan bij de analyse van het Hollandse handelssysteem als geheel met alle daaraan gekoppelde gevolgtrekkingen over de betekenis van de handel voor inkomens en werkgelegenheid in de Republiek.

De tijd is rijp voor een afrondend oordeel over de Nederlandse handel op Elbing zoals weerspiegeld in de dorre cijfers van de pondtolregisters. Mijn samenvattende generalisatie over de ontwikkeling van de late zestiende tot de late zeventiende eeuw luidde als volgt: 'Continuity and consolidation accompanied by some vital changes'⁸. Woorden als 'continuity' en 'consolidation' verraden een onmiskenbare voorkeur voor 'bulk trade', echter niet zonder dat er tevens aandacht is besteed aan 'rich trade'.

8 *Ibidem*, 413.

Israel, daarentegen, zou alle nadruk willen leggen op 'vital changes'. Hopelijk zou hij uiteindelijk bereid zijn om iets daaraan toe te voegen in de geest van 'accompanied by some continuity and consolidation' en zodoende 'rich' and 'bulk trade' allebei tot hun recht laten komen.

ALGEMEEN

E. H. Waterbolk, *Omtrekkende bewegingen. Opstellen aangeboden aan de schrijver bij zijn tachtigste verjaardag* (Hilversum: Verloren, 1995, 237 blz., ISBN 90 6550 524 5).

In 1981 heeft prof. Waterbolk op vijftenzestigjarige leeftijd afscheid genomen van de rijksuniversiteit te Groningen nadat hij aldaar sinds 1965 hoogleraar was geweest in de geschiedenis na de Middeleeuwen. Onder een korte en prozaïsche titel werd hem toen een heel fraaie bundel aangeboden waarin twintig historische bijdragen uit zijn bibliografie werden uitgekozen en dus opnieuw werden gepubliceerd (zie *Verspreide opstellen* (Amsterdam: Bert Bakker, 362 blz. + afb.)).

In 1995 hebben vier oud-studenten, namelijk W. Bergsma, G. Th. Jensma, F. R. H. Smit en F. Westra, een nieuw boek geoffreerd aan hun tachtig jaar wordende oud-hoogleraar. Onder de suggestieve titel *Omtrekkende bewegingen* werden nu veertien geschiedkundige artikelen opgenomen, allemaal 'stukjes' die na 1981 door Waterbolk werden geschreven en meestal ook reeds werden gepubliceerd. Ook deze uitgave is een rijke publicatie geworden en het is zeker aanbevelenswaard om de huldebundels van 1981 en van 1995 met elkaar te verbinden; samen vormen ze nu een gemakkelijk consulteerbaar geheel van Waterbolks cultuur-historische arbeid, met alle respect overigens voor alle andere aldaar niet beschikbare en dus niet opgenomen artikelen van de auteur.

De bovenvermelde redactieleden hebben in een 'Ten Geleide' gewezen op de speciale opbouw van Waterbolks oeuvre en hebben benadrukt dat de Groningse historicus 'zijn stukjes, volzinnen, treffende beelden, verrassende citaten en genuanceerde observaties aaneenrijgt tot een heel eigen, dwars door afzonderlijke artikelen heen doorlopend betoog, waarin humanisme, hofcultuur en historiografie hoofdthema's zijn'. Het betoog van de auteur maakt rond deze belangrijke onderwerpen 'omtrekkende bewegingen' en daardoor komt het dus *niet* tot een afgesloten geheel, want iedere bijdrage brengt een volgend artikel voort in een dus nooit afgerond historisch geheel. Daarbij moet onmiddellijk ook opgemerkt worden dat deze langdurende opbouw en benaderingstechniek tevens in een zeer typische, wat omslachtige, stijl werd uitgeschreven. Een jarenlange lectuur van oude teksten zal daarin mogelijk hebben medegespeeld, maar zeker ook de vaak aarzelende, de niet zwart-wit ingesteldheid van de bedachtzame auteur, zeer bewust uiteraard van de zeer complexe realiteiten en omstandigheden in de zestiende-eeuwse Nederlanden. Dus eigenlijk en vooral daardoor is Waterbolks stijl ook 'in-houd' geworden.

Door die voorgaande constatering is het niet uitgesloten dat de moeizame en moeilijke lectuur van toch vele bijdragen niet zozeer de specialisten-historici zou kunnen afschrikken maar mogelijk wel de bredere groep historisch-geïnteresseerden en eventueel ook bepaalde groepen historisch te vormen studenten. Toch moet men hier volop blijven verklaren dat een zekere leesinspanning voor Waterbolks geschriften ten volle verantwoord is omdat alle bijdragen zeer waardevolle historisch-culturele gegevens bevatten.

Dit laatste kan mogelijk nog het best gestaafd worden aan de hand van een korte, maar tevens ook kritische, doorlichting van één bijdrage uit de *Omtrekkende bewegingen*. Dit illustratief voorbeeld komt uit de politiek-publiekrechtelijke sector en draagt als titel: 'Hopperus, tirannenbestrijder?' (69-87).

Joachim Hopperus, geboren te Sneek in 1523, werd door toedoen van zijn streekgenoot Viglius (1507-1577) in 1554 tot raadsheer benoemd in de Grote Raad van Mechelen en werd, na een briljante loopbaan in Brussel, in 1569 aangesteld tot raadsheer van State en zegelbewaarder bij